

interpersonal relationships. There is a fundamental possibility for the visually impaired to adapt to living conditions, but the level of adaptation depends on the formation of their adaptive skills and a number of the above-mentioned accompanying psychological factors. The decisive point in social and psychological rehabilitation is the restoration of the social position of the disabled person. The latter essentially depends on the installations of the disabled in relation to society, labor, public activity, itself and its defect. These settings are formed in the process of operation. The adequacy of these installations primarily depends on how successful the activity is. Therefore, the main condition for socio-psychological adaptation and rehabilitation is the inclusion of the invalid in collective activity, education in the team and through the collective. It is in the collective that a disabled person has a right attitude to his defect, which is a decisive factor in rehabilitation.

Key words: *psychosocial adaptation, social integration, rehabilitation, visual impairment, blindness, socialization.*

Сотнікова Катерина Костянтинівна – магістрант спеціальності «Соціальна робота» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк;

Федорова Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.92

Талдонова Л.О.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК ОЗНАКА СИСТЕМИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ОСВІТІ

У статті виявлено значущість інклюзивного навчання дітей з проблемами здоров'я; описано можливості інклюзії; висвітлено головні проблеми, які супроводжують життя дітей з обмеженими можливостями, йдеться про психологічні зміни особистості дітей з атиповим розвитком та готовності їх до освіти «для всіх».

Надано список документів, в яких знаходить своє відображення необхідність надання всім дітям, незалежно від їх особливостей, рівних можливостей участі в суспільному житті та в навчанні. Розглядається проблема соціально-психологічної адаптації дітей з особливими потребами до навчання. Говориться про інклюзивну освіту – «включення» дитини з

проблемами у розвитку в суспільство здорових однолітків, в цілісний освітній процес.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, діти з атипичним розвитком, адаптація до навчання, індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма, аспекти освіти, премилосердна й дбала матір наша природа, реабілітація дітей, соціально-значуща діяльність, працетерапія, безбар'єрна структура та адаптація середовища.

Постановка проблеми. Кожна людина, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на одержання освіти, якість якої не різниться від якості освіти здорових людей.

Видатний український філософ Григорій Сковорода, говорячи про людей, уражених хворобою, ставив риторичне питання: *«Невже гадаєш, що премилосердна й дбала матір наша природа зачинила їм двері до щастя, ставши для них мачухою?»*.

Це риторичне запитання нині хвилює багатьох спеціалістів, причетних до навчання, виховання, соціальної реабілітації дітей, яких природа позбавила достатньою мірою сприймати світ, відчувати свою належність до нього через хвороби, травми, патологічні стани. Визнання прав такої дитини, її інтересів, потреб, надання допомоги у процесі соціалізації та вибору професійної діяльності є дуже важливим на сучасному етапі розвитку освіти.

Проблема навчання дітей з атипичним розвитком, адаптації таких дітей до різних видів соціально-значущої діяльності набуває широкої актуальності сьогодні.

Нам потрібно зрозуміти, що інклюзія не лише представлення освітніх послуг для дітей та їх батьків. Інклюзивна освіта – це адаптація шкіл, їх загальної освітньої філософії і політики держави до потреб всіх учнів: як здорових дітей, так і дітей з проблемами здоров'я.

Саме тому сьогодні ми обговорюємо проблеми та шляхи забезпечення якісної освіти учням з особливими потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу, успіх вирішення яких залежить від багатьох чинників, про головний із яких хочу сказати словами Василя Сухомлинського: *«Від нас, нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, місце і роль дитини у житті»*. [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активне вирішення питань навчання і виховання дітей з особливими потребами здійснювалося ще

наприкінці XIX ст., коли з'явилися перші спроби створення спеціальних шкіл і дитячих садочків для цих дітей.

Під "особливими потребами" можна розуміти принаймні три речі. З одного боку - це необхідність часом надзвичайно специфічних методів обстеження, навчання та комунікації (special education - спеціальної освіти або дефектології), реабілітації і працетерапії (physical & occupational therapy), особливого ставлення під час навчання. По-друге, потрібні також спеціальні пристосування - допоміжні пристрої для ходьби, інвалідні візки, слухові апарати тощо, аж до складної комп'ютерної та медичної техніки, а також підвищені вимоги до безбар'єрної структури та адаптації середовища. По-третє, мається на увазі незахищеність цих дітей у соціальному плані.

Видатні вчені (І. Городецький, С. Преображенський, М. Лебедева та ін.), західноєвропейські педагоги, лікарі (А. Бланше, Л. Брайль, Р. Вайс, Б. Менель, М. Монтессорі, Санте де Санктіс, А. Фукс) рекомендували розпочинати роботу з дітьми якомога раніше і вважали, що таким чином створюються сприятливі умови для попередження появи в них вторинних порушень.

Проблеми соціально-психологічної роботи з дітьми з особливими потребами висвітлено в багатьох працях, а саме: соціальна адаптація особистості в рамках її соціалізації (Г. Андреева, А. Мудрик, А. Петровський); необхідність освітньої інтеграції дітей з особливими потребами (Н. Борисова, Е. Данієлс, А. Колупасва, І. Лошакова, Л. Шипіцина, О. Ярська-Смирнова); соціально-педагогічні аспекти адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі; навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах: вітчизняний та зарубіжний досвід (Василенко О. М.).

Американські автори знайомлять з програмами залучення дітей з особливими потребами до навчання у загальноосвітніх школах (Елен Р. Данієлс, Кей Стаффорд, Памели А. Кахлін).

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати необхідність упровадження інноваційних підходів до соціально-психологічної роботи з дітьми з особливими потребами, свідчить про зростання уваги науковців до впровадження інклюзивного навчання як найбільш оптимальної форми навчально-виховної діяльності з цією категорією учнів; про змістовне обґрунтування поняття „адаптація молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі”, яке визначено як процес і результат активного пристосування дитини з особливими потребами до шкільного життя. [2].

Мета статті – розглянути аспекти інклюзивної освіти, визначити соціально-психологічні проблеми при роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Важливість освітніх інтеграційних процесів підкреслював Л.Виготський. Він вказував на необхідність створення такої системи навчання, яка б органічно пов'язувала спеціальне навчання з навчанням дітей з нормальним розвитком. Вчений наголошував: «При всіх перевагах наша спеціальна школа відрізняється тим основним недоліком, що вона замикає свого вихованця... у вузьке коло шкільного колективу, створює відрізаний і замкнутий світ, де все прилаштовано і пристосовано до дефекту життя. Наша спеціальна школа натомість, щоб виводити дитину з ізольованого світу, як правило, розвиває в ній навички, які призводять до ще більшої ізольованості й посилюють її сегрегацію. Через ці недоліки не лише паралізується загальне виховання дитини, а й спеціальна виучка зводиться майже нанівець».

Інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку до загальноосвітнього простору України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики. Йдеться, перш за все, про забезпечення рівних можливостей для здобуття освіти й подальшої активної участі у житті суспільства всіх без винятку громадян. А це і є мета інклюзивної освіти.

Інклюзивна освіта набуває глобальної популярності та потужної підтримки в усьому світі, і Україна не може бути осторонь.

На сьогодні в Україні є політична воля щодо впровадження інклюзивного навчання, є достатньо сформована законодавча база, яка постійно удосконалюється.

В Законі України “Про освіту” від 05.09.2017 №2145-VIII визначено поняття інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

При організації інклюзивного навчання слід керуватись постановою Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 №872 “Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 588 від 09.08.2017 р., яка визначає вимоги до організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти з метою реалізації права на освіту дітей з атиповим розвитком за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, максимального залучення батьків до участі в освітньому процесі.

Законодавчі документи, прийняті з метою забезпечення інклюзивного навчання, роблять нагоду до змін — змін, перш за все, у свідомості, ставленні до людей з особливими освітніми потребами (ООП), створенні ситуації розуміння різниці між дітьми і толерантного ставлення до них без акценту на порушенні, з опорою на сильні сторони дитини.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства; інклюзивна освіта є частиною розвитку, а розвиток має бути загальною справою; інклюзивна освіта – перший крок до визнання ціннісної значимості і поваги до особистості кожної дитини, прийняття її індивідуальності й неповторності, забезпечення її подальшого повноцінного та гідного життя у суспільстві.[3]

Включення дітей з психофізичними порушеннями у спільноту дітей з типовим розвитком вимагає подолання бар'єрів, що гальмують процес поступового входження в соціальне середовище. Для забезпечення інклюзивного навчання у закладах освіти для «особливих» дітей потрібно створити відповідні умови, а саме:

- психологічний мікроклімат, сприятливий для навчання дітей з порушеннями розвитку;
- кадрові ресурси, тобто спеціально підготовлені фахівці для роботи з дітьми з психофізичними порушеннями, а саме: тифло-, сурдо-, олігофренопедагоги, логопеди, психологи, асистенти вчителів; відповідну підготовку варто пройти всім педагогам, які працюватимуть з дитиною в інклюзивному класі;
- безбар'єрне середовище: пандуси, підйомники, спеціально обладнані туалети, парти, місця в класі, їдальні, бібліотеці тощо;
- спеціально обладнані кабінети: психологічного розвантаження, лікувальної фізкультури, психомоторної корекції, кімнати для логопедичних та корекційних занять з дефектологами, психологами та ін.;
- засоби корекції психофізичного розвитку, спеціальне обладнання, відповідний дидактичний матеріал, особливі наочні засоби (закупівля здійснюється за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам);
- розроблена командою психолого-педагогічного супроводу індивідуальна програма розвитку, за потреби індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма, розклад з урахуванням корекційно-розвиткових занять.

Індивідуальний навчальний план створюється на основі Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку педагогами

(в т. ч. дефектологами), які беруть безпосередню участь в освітньому процесі, за участі батьків дитини, і затверджується керівником закладу.

Індивідуальна навчальна програма дитини з ООП у класі з інклюзивним навчанням розробляється на основі навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з відповідною їх адаптацією. [4]

Важливого значення набувають наразі дослідження, пов'язані з адаптацією особистості до навчальної діяльності у початковій школі, адже це найбільш складні періоди життєдіяльності особистості в онтогенезі.

У численних психологічних дослідженнях наголошується на необхідності враховувати специфіку саме шкільної адаптації дітей із певними вадами. Так, дослідження стверджують, що ігнорування проблем адаптації осіб, що мають деякі порушення, зумовлює труднощі їх подальшого життя та спілкування. Більшість таких молодих людей не в змозі в майбутньому обрати собі професію до вподоби, визначитись у життєвому просторі, для деяких з них проблемним є встановлення контакту з іншими тощо.

Виявлено, що людина, в котрої наявним є певний дефект, нерідко комплексує, що ускладнює адаптацію. Ці почуття підвищують припустимий рівень тривожності у школяра, роблять його соціально боязким, знижують наявний рівень домагань. Труднощі навчання, які викликані недорозвитком, наприклад, фізичним, мовленнєвим, є частою причиною дезадаптації, різкого зниження мотивації навчання. Це негативно позначається на поведінці, а іноді призводить до вчинків навіть кримінального характеру. В літературі описано чимало варіантів поведінки дітей, що мають адаптаційні проблеми в молодшому шкільному віці: недовірливість, слабка інтуїція в міжособистісних стосунках, впертість, егоцентризм, відсутність почуття страху в ситуаціях підвищеного ризику, ігнорування норм культури поведінки, гіперчутливість до загрози. Неприйнятність у групі однолітків діє нищівно на дитину.

Діти з порушеннями психофізичного розвитку мають відхилення від нормального фізичного та психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими розладами. Залежно від типу порушень виокремлюють такі категорії дітей з:

- порушеннями слуху;
- порушеннями зору;
- порушеннями інтелекту (від затримки психічного розвитку до розумової відсталості);
- мовленнєвими порушеннями;
- порушеннями опорно-рухового апарату;
- складною структурою порушень;

- емоційно-вольовими порушеннями та дітей з аутизмом.

Дана класифікація дає можливість виділити в характеристиках цих категорій дітей особливості їх порушень у наступних сферах: сфера здоров'я, спілкування, когнітивна та мотиваційно-вольова, а також особистісна сфера, де можуть бути порушені складові образу «Я», що вимагають корекції та розвитку для їх успішної адаптації в суспільстві.

Проте за умови компенсації негативних переживань позитивними при спілкуванні дитини з важливими для неї людьми, ймовірність дезадаптації знижується.

Метою адаптації дітей з обмеженими можливостями є їх інтеграція в соціумі.

Адаптація дітей з особливими потребами включає кілька складових:

- а) науково-методичне забезпечення;
- б) навчально-методичне забезпечення;
- в) інформаційно-аналітичне забезпечення;
- г) нормативно-правове;
- д) фінансове забезпечення;
- є) матеріально-технічне;
- ж) психологічне;
- з) кадрове забезпечення.

Ефективна адаптація дітей з особливими освітніми потребами передбачає:

- а) дотримання відповідних критеріїв оптимальності;
- б) використання спеціальних адаптаційних технологій.

Критерії оптимальності відносяться до цілей адаптації (**цільові критерії**) і засобів досягнення цих цілей (інструментальні критерії).

У якості цільових виступають критерії гуманності, самоефективності, рівних можливостей, нормалізації, толерантності, а також діяльнісний критерій.

В якості інструментальних - критерії державної, громадської, психологічної підтримки, самопомоги, проблемної орієнтованості, внутрішньої мотивації, комплексності, системності, співробітництва.[5]

Перевірити ефективність інклюзивного навчання можна лише шляхом його впровадження. Теоретично воно може бути дуже корисним для всіх дітей, але на практиці ми можемо мати негативні наслідки, якщо не підтримати інклюзію необхідною підготовкою вчителів та не забезпечити надання відповідних корекційних послуг у спеціально створених умовах з відповідним обладнанням, вчителями-дефектологами, вчителями-логопедами, вчителями-реабілітологами, спеціальними психологами.

Калініна Н.В. з групою науковців провела дослідження, яке показало, що адаптація молодших школярів до інклюзивного освітнього середовища має специфічні соціально-психологічні труднощі.

Більшість виділених учнями, батьками і педагогами труднощів, що загострилися з введенням інклюзивної освіти, відноситься до навчальної діяльності: засвоювати навчальний матеріал учням без обмежень по здоров'ю стало важче через зниження у вчителя фону настрою (20%); сповільнився темп навчальної роботи (60%).

Описуючи характер труднощів, звичайні учні відзначають, що дітям з обмеженими можливостями здоров'я треба допомагати (що знижує щільність роботи); стежити за ними (29%); виникаючу до них жалість як труднощі відзначили 16% опитаних; 4% - що дітям з обмеженими можливостями здоров'я приділяється більше уваги з боку вчителів.

Серед труднощів у спілкуванні і взаємодії однолітків виділена необхідність поступатися своїми позиціями. В позакласній діяльності в якості труднощів, які зустрічаються, у відповідях дітей присутні переживання «нечесності в змаганнях», «виграш без виграшу», організований дорослими для дітей з особливими освітніми потребами.

Діти ж з обмеженими можливостями здоров'я (30%) вказують на відсутність розуміння їх зі сторони вчителя; фіксують свою невідповідність темпу (не встигають).

Серед батьків занепокоєння з приводу конфліктів між дітьми висловили 16%, з приводу зниження вимог до класу і орієнтації на потреби дітей з особливими освітніми потребами на шкоду іншим дітям - 37%.

Виділяючи чинники подолання труднощів, діти припустили, що подоланню допоможуть батьки та вчителі (74% опитаних): дружба, і взаємодопомога (25%), терпіння, співчуття (16%), сила волі і особисті якості (7%); 4% написали, що найкращим виходом з труднощів буде - не бачити і не думати про них.

З боку батьків в якості факторів подолання труднощів в основному відзначаються: зміна ставлення вчителів до дітей, зниження вимог, спільне з дітьми виконання всіх завдань, розуміння їх проблем (47%), додаткові заняття з дітьми та репетитори (37%), допомога вчителя в досягненні успіхів у навчанні та встановленні контактів з однолітками (26%).

Таким чином, серед чинників подолання труднощів більшість називають в основному зовнішні - допомога ззовні, при цьому допомога орієнтована переважно на огорожу дитини від труднощів. Лише незначна кількість як учнів, так і батьків при вирішенні труднощів бачать можливість спиратися на свої внутрішні якості та потенціал. [6]

Висновки. З огляду на вищесказане, можна зазначити, що, навіть, інклюзивна освіта не завжди і не для всіх «особливих» дітей є кращим рішенням.

Отже інклюзивна освіта потребує досліджень в пошуках кращих варіантів побудови адаптивного освітнього середовища для дітей з обмеженими можливостями здоров'я, позитивної взаємодії усіх учасників навчально-виховного процесу, щоб забезпечити подальшу гуманістичну еволюцію соціуму в цілому.

Тому на сьогодні питання того, яким саме дітям і з якими саме особливостями інклюзивне навчання буде корисним, які аспекти середовища стимулюватимуть чи не стимулюватимуть розвиток всіх його учасників, залишається відкритим як для науковців, так і для практиків.

Література

1. Симоненко Т. Стан та перспективи впровадження інклюзивної освіти в Україні / Т. Симоненко // Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання : зб. матер. Всеукр. науково-метод. конференції, присвяченої 97-річчю від дня народження В.Сухомлинського, 29-30.09.2015 / уклад. О.Е.Жосан. – Кіровоград : Ексклюзив-систем, 2015. – 468 с.
2. Василенко О.М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.
3. Ковалінська І.І. Модель інклюзивної освіти в умовах Тербовлянського навчально-виховного комплексу / І.І. Ковалінська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Інклюзивне навчання в Новій українській школі” (26 -27 березня 2018 р., м. Тербовля): у 2 ч. / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України; упорядн. : Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. – Київ: Інтерсервіс, 2018. – 230 с.
4. Гоцко Г.І. Особливості організації освітнього процесу в умовах реалізації основних засад інклюзивного навчання / Г.І. Гоцко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Інклюзивне навчання в Новій українській школі” (26 -27 березня 2018 р., м. Тербовля): у 2 ч. / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України; упорядн. : Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. – Київ: Інтерсервіс, 2018. – 230 с.
5. Лебедева С.О. Соціально-психологічна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі школи / С.О. Лебедева // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. - 2013. - Вип. 4(2). - С. 218-228

6. Таранченко ОМ. Інклюзивна освіта. Освіта дітей з особливими потребами / Таранченко ОМ., Литовченко С.В. // Позашкілья. Шкільний світ. - № 3 (015). - 2008. – С. 15-25.

7. Калинина Н.В. Социально-психологические трудности адаптации школьников в инклюзивной образовательной среде.

8. Талдонова Л.О. Соціально-психологічна значущість освіти «для всіх» / Талдонова Л.О. // Система надання освіти дітям з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу: зб. за матеріалами VI Всеук. науково-практичної конференції (12 грудня 2018 року) – Лисичанськ: ФОП Чернов О.Г. – 2018. – 261 с.

Транслітерація

1. Simonenko T. Status and Prospects for Inclusive Education in Ukraine / T. Symonenko // The Ideas of Humane Pedagogy and the Modern System of Inclusive Education: Sb. mater Allukr scientific method. Conference devoted to the 97th anniversary of the birth of V. Sukhomlynsky, 29-30.09.2015 / arrangement. OE Josan - Kirovograd: Exclusive systems, 2015. - 468 pp.

2. Vasilenko O.M. Socio-pedagogical conditions of adaptation of younger pupils with special needs to study in general education school / Abstract of the dissertation for the degree of a candidate of pedagogical sciences.

3. Kovalinska I.I. Inclusive education model in the conditions of the Terebovlian educational complex / I.I. Kovalinskaya // Materials of the international scientific and practical conference "Inclusive education in the New Ukrainian school" (26 - 27 March 2018, Terebovlya city): 2 hours / Institute of Special Pedagogics of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; routine : Lapin AV, Surmaya L.O., Shchutskaya O.I. - Kyiv: Interservice, 2018. - 230 s.

4. Gotsko G.I. Features of organization of educational process in the conditions of implementation of the basic principles of inclusive education / G.I. Gotsko // Materials of the International Scientific and Practical Conference "Inclusive Education in the New Ukrainian School" (March 26-27, 2018, Terebovlya): 2 hours / Institute of Special Pedagogics of the National Academy of Sciences of Ukraine; routine : Lapin AV, Surmaya L.O., Shchutskaya O.I. - Kyiv: Interservice, 2018. - 230 s.

5. Lebedeva S.O. Socio-psychological adaptation of children with special educational needs in the school's immersive space / S.O. Lebedev // Education of people with special needs: ways of development. - 2013. - Issue 4 (2). - P. 218-228

6. Taranchenko OM. Inclusive education. Education of children with special needs / Taranchenko OM, Litovchenko SV // out of the field School world - No. 3 (015). - 2008. - pp. 15-25.

7. Kalinina N.V. Social and psychological difficulties of adaptation of schoolchildren in the inclusive educational environment.

8. Taldonova L.O. Socio-psychological significance of education "for all" / Taldonova L.O. // System of providing education for children with special educational needs in a modern institution: Sb. by materials VI Alluk. Scientific and Practical Conference (Dec. 12, 2018) - Lisichansk: FOP Chernov O.G. - 2018 - 261 pp.

Taldonova L.

INCLUSIVE EDUCATION, A SIGN OF THE SYSTEM OF DEMOCRATIC PROCESSES IN EDUCATION

The article reveals the importance of inclusive education for children with health problems; Inclusion possibilities are described; The main problems that accompany the life of children with disabilities are highlighted, we are talking about psychological changes in the personality of children with atypical development and their readiness for education "for all".

A list of documents is provided, in which the need to provide all children, regardless of their peculiarities, equal opportunities for participation in public life and in education, is reflected. The problem of socio-psychological adaptation of children with special needs to study is considered. It speaks of inclusive education - the inclusion of a child with problems in the development of healthy peers in society, into a holistic educational process.

Key words: *inclusive education, children with special educational needs, children with atypical development, adaptation to education, individual curriculum, individual curriculum, aspects of education, precious and careful mother, our nature, rehabilitation of children, socially significant activity, occupational therapy, bulk The structure and adaptation of the environment.*

Талдонова Лілія Олександрівна – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк; начальник відділу освіти Северодонецької міської ради.